

АЖЫГЛААР ҮЕЗИ АЛБАН КЕЛИР

БАЙЫРЛЫГ ХУРАЛ

БУДУРЛУГЕ ЧОРУДУЛГАЗЫНЧЕ УЛАМ ХАНЫЛАП КИРЕР

Геолог-инженер ажилда-
рынын аягына чейин бол-
гон байдал, эртем-
техниктиг дөңсөөлөгч
дизайннерин улам-на до-
лузу-биле ажилдагы — совет
геологтарынын мунунга бо-
луп турат. Биринчиден
туруп турар орунга кел-
ген материал чиг эт баазы-
нык быгыгыраамаарын ту-
рар. Ол дугайын Москвага
апрель 1-де Геолог ху-
туктааган байырыг ху-
ралга чуталаан. Президиум

СЭКП Барын-Хемчик райкомунун пленумундан

СЭКП Барын-Хемчик райкомунун элчегилг пленумунга
«Будургуелерни, организациаларны долу бот-оругла-ча-
рылга болгаш бот-оругла-чарыгышынче шилчирекине де-
лолугу хандырга болгаш хай-нителин деиморат-
чидарын хандырга талаш-биле районнуң партия органи-
зациянын соругаларынын дугайында» атырыгы чуталаан.
Илеткедги партия райкомунун бирги секретары Б. С. Нур-
зат кылган.

СУДАЛЫН ТУТКАН

Геолог кижик тайга-даксылга,
хоу-шөлгө чорутуу. Бойдустуң
кандыг-даа аагын ол шиде-
жип эртер. Айна-ла чер кезип
агаарлаанын эвэс, угаан ажилы
биле куш-ажылдык холбаш-
ка, белем эвэс мергезилдер-
ниң бирээзи. Карака кезул-
бес чуударын тып алары эр-
тең бузуур чоруткан ажил-
дарын, чогадылгыч дилээ-
кчиликтерин, тода санаашы-
нарнын түңгелдиге чедип ал-
дынар.

Амгыраалда күштүг болуп
кирген Күрүне будургуелер-
ниң (каттыжышкынның) ду-
гейинде хойунуң негелде-
ринге, СЭКП ТК-ның фев-
раль (1988 ч.) Пленумунга
М. С. Горбачевтун чутуаагына
дүүштүр чорудуп турар ажил-
дарга ол доктаган. Куш-
ажылчы коллективтерге де-
мократычылдыгы хандырып,
ажыл-агынын организациалар-
нык чар депчилегилг арга-зе-
ринлерин шилчирекине
идеологтун хандырылгышын
айтырып, хай-нители органи-
зацияларын, куш-ажылчы кол-
лективтерин хуралдарына,
хоорай, суур, кедээ Советтер-
ниң сессияларына чуталаан-
ка, амгыраалга боттадыр-
ганы ажилдап кылган.

Ол — геология, инженер-
ажылдарына геологтарны
ажылда. Оон аңгыда, рудник
геологиясы база нарын тала-
ларын. Ол дугайын «Тыва
нобелдиз комбинаттың рудник-
те геология-инженер Влади-
мир Евгеньевич Алдеев» де-
мдегелди. Ол будургуелерни
еске специалисттери дег, Крас-
ноярскийн өңүт металлургия
институтун дооскан. Бодунуң
мергезилерин айы-биле он
чыл ажилдаан.

М. Ч. Сава, «Хемчик» сов-
хозта хоу ажилчыны:
— Советтун чамдык кол
тускай эртемчилери ажил-
лыгы эр-ханыска чок, кар-
жы-хажыгай. Кол бухгалтер Т.
Ч. Түмөн-Байыр советтун
удуртукчуларын айтыш-
кын, сүмезин тоол көрбөс,
бөдүн кижилерге эилең
эвэс. Мээң ажилдап турар
эвонор эртен чылын брига-
да керээзи-биле ажилдаш-
пандан ажыр 267 тонна та-
рааны ап, кижик амынга онаш-
тыр 9119 рубльниң продук-
цияын будурган.

Тывыштың чыдар чери, кур-
лавыр тодараттында, оон
ажылдагы рудник геолог-
тары кижир. Олар тывышты
улам хандыр шилчирел, тода-
радыр.
— Бистик кол соругааыс
— комбинаттын минерал-чиг
эт баазынын быгыгыраама. Ка-
зып ап турар рудник шына-
ры база чууга атырыг. Гео-
логтар чер иштинки байлак-
тарын хандырып дээрин чу-
гаажык. Бойдустун чууга алы-
рын болаар болза, хормок.
Казып тыптыган руданы шен-
неп тургаш, тывыштын мате-
риалды моделин тургузар, кайда,
чүү барын тодаралды кайда,
катал база хынал, шөпөл көр-
гөш, ам кээп ажилга эгелээр.
Тывыш нарын талаш-биле де-
легейде чок дээр тывыш. Ону
казып тывырынга бедик мер-
гезил, дуржулга херек. Бистик
чепсек-херекселивс бе.
дүүн даг компиз, геолог
маскасы. Эндевс каяндан
амгы баш кол дуузалачы бо-
лур — деп, он дорт чыл
ажылдап турар дуржулгалыг
геолог чуталады.

Күрүне будургуелериниң ду-
гайында хойулаа админис-
трациянык төлөөлөкчилер
куш-ажылчы коллективтер
леинин кижиктүрүмүнүн
инити санынын дөрттүг бирги
кежизинден ашпс болурун
айткан. Советтун эртенде
де чамдык хандырышкыннын
болдурган. «Тыва даг-дугу-
туг» эртелегинин, арылгал
Фабриказынын, комбинаттың
те будургуе лаборатория-
зынын чөвүлдериниң саста-
зында удуртукчулар колдай
кирген. «Барлык» советтун
болгаш оон Бижикти-Хая
салбырын чөвүлелерин
даргазына хойжу Б. А. Ок-
пан-оолду согонан турганын
партия комитетти (секретары
К. С. Монгуш) чогуур үезинде
эскербээн. Шах ындыг дакыр
даагыны чаргыс кижик күс-
дөп шидевазы билдингир.

Баштайгы үеде тывыштын
нарыннын барымдаалааын,
курлавырларын өстүр санап
турган. Улуг геологтун чуга-
зы-биле алырга, эвээш курла-
вырлар чөвүлелерин айталаан
дээр чок. Хайну алырын бо-
лааган, тоон соңгар чериниң
инити тургузууңуң өскериле-
лерин өөрөңкп көрүп, чер
иштинки байлактарын камга-
лаар хойлуңу шыгырадып,
суг арылгал чери катал ажил-
далга кижир хемчегилерин өп
чорудары дээр хай ажилдарын
кылып чорудары чууга деп
көрүп турар.

Б. С. Дойбаа, Ак-Довуран-
та орук-септеле-тудуг эрге-
лелин ажилчыны:
— Чаа чүтүлдер бисте ам-
даа көзүлбөс. Соңгарышты
эрегей организациалар, Чар-
тык чыл иштинде удуртукчу
чок ажилдап келдиз. Бри-
гада, уластак удуртукчула-
рын соңгуур эргевс чок,
республиканың автордук эрге-
лелин дугаадыр ма-
наырдыр бис.

Владимир Евгеньевичиниң
ажылдын столуңу кырында
казымал байлактарын чыккай
салып каан. Оозун ол чор-
гаарал-биле көргүзүп орду.
Чериниң та кайы каяндан
тытылган, ону казып алыр
дээр чөжө күш үмүзүңкп, са-
наары берге.

Б. З. Харченко, «Тыва даг-
дугу тууга эргелекчиле парт-
бюро секретары:
— Каарал планы бүтү хөр-
гүзүлгө талаш-биле күс-
түмнээ. Кол-ла чылдагыны
удуртулга. «Шалгаан-Арыг
тудуг» трест кичээлгй сал-
бас, материал-биле хандыр-
бас. Начальник Б. Э. Пасук
болгаш еске-даа удуртукчу-
лар туудулгага ховар баар,
ажылчыларын негелдезин,
амгыраал-чурталгазын со-
нуугаа. Коллектив чөвүлели
чыл эгезинден бээр ажилда-
ваан, кайлар-биле хандырыл-
га, сагылга-чурум багай.

Деминг ажил-ишке геолог-
тарнык отряды каянып кы-
жыккан. «Чер иштинки» бай-
лактарынын тергип шилчире-
кисиз деп херек демдээ-
лениш кижик — комбинаттың
кол геолог кылдыр өскөн
А. В. Меньшиков, улуг ге-
ологтар адыныкы В. Е. Алди-
беев биле А. А. Козловский
олар шынаткан.

Эде тургустунушкунуң
амгы үе-чөдөзүндө хамыкты
мурной партижы иштинки де-
мократияны хандырадыр бол-
гаш сазыраагышкыдары не-
геттир. Эге организациа-
ларын, парткомарнык ху-
ралдарына, райкомнуң эр-
тен чылдык ноябрь 19-та эр-
кен пленумунга, эде тургусту-
нушкуну удуртукчулар-
биле биораларын өтөтө-
рынга бо дугайында прин-
ципалдыг шыгыны анализтер
бердинген. Оон соонда чам-
дык партия организациалары
ажылын элээн экижиктеин
илеткелчи демдегелген. Арыл-
гал Фабриказында, АТБ-де,
районнуң иштинки херектер
килдизинде, Кызыл-Мажалык-
тың №2 шолаларында партия
организациаларына комму-
нистерниң идеялык беддиз.

Геологтар Анатолий Михай-
лович Есеев, Галина Василь-
ева Гладкая, техник-геолог
Александр Михайлович Мерку-
лов, техник-картограф Людмила

А. С. Моктээр, «Барлык»
совхозта профком даргазы:
— Советтердин сугурда
урулар билимниң коллектив
чыгылаш, эргелекчизин соңгуур
аларын дугурушкан. Кедээ Со-

Калбак демократиянык үе-
зинде ажилдык эргичтерин
стилинден болгаш методтерин
дан уштумкаан, чоңуң үнүн
дичааваас, хай-нители органи-
зацияларга дагынас, эрге-ду-
жаалын ажилгал, кабинеттен
команда бээр, чыгыргында
турар кижилерге каржы-ха-
жагай, эки чүтүлдерин эскер-
бес, деткивэс удуртукчулар
ам-даа бар. Алаа тодаргай чиж-
жөк кылдыр пленумга чамдык
коммунистерниң берген са-
налдарында кыска оодуру-
ларын кирип болур.

Ордумак сининг, сиреш
мага-боттут, арында хулу-
руңу каянда өшпөс, каракта-
рыңу оду хыл турар кижиниң
тура-соруутун, эрезин мага-
дадым.

А. С. Моктээр, «Барлык»
совхозта профком даргазы:
— Советтердин сугурда
урулар билимниң коллектив
чыгылаш, эргелекчизин соңгуур
аларын дугурушкан. Кедээ Со-

Калбак демократиянык үе-
зинде ажилдык эргичтерин
стилинден болгаш методтерин
дан уштумкаан, чоңуң үнүн
дичааваас, хай-нители органи-
зацияларга дагынас, эрге-ду-
жаалын ажилгал, кабинеттен
команда бээр, чыгыргында
турар кижилерге каржы-ха-
жагай, эки чүтүлдерин эскер-
бес, деткивэс удуртукчулар
ам-даа бар. Алаа тодаргай чиж-
жөк кылдыр пленумга чамдык
коммунистерниң берген са-
налдарында кыска оодуру-
ларын кирип болур.

Ордумак сининг, сиреш
мага-боттут, арында хулу-
руңу каянда өшпөс, каракта-
рыңу оду хыл турар кижиниң
тура-соруутун, эрезин мага-
дадым.

А. С. Моктээр, «Барлык»
совхозта профком даргазы:
— Советтердин сугурда
урулар билимниң коллектив
чыгылаш, эргелекчизин соңгуур
аларын дугурушкан. Кедээ Со-

Калбак демократиянык үе-
зинде ажилдык эргичтерин
стилинден болгаш методтерин
дан уштумкаан, чоңуң үнүн
дичааваас, хай-нители органи-
зацияларга дагынас, эрге-ду-
жаалын ажилгал, кабинеттен
команда бээр, чыгыргында
турар кижилерге каржы-ха-
жагай, эки чүтүлдерин эскер-
бес, деткивэс удуртукчулар
ам-даа бар. Алаа тодаргай чиж-
жөк кылдыр пленумга чамдык
коммунистерниң берген са-
налдарында кыска оодуру-
ларын кирип болур.

Ордумак сининг, сиреш
мага-боттут, арында хулу-
руңу каянда өшпөс, каракта-
рыңу оду хыл турар кижиниң
тура-соруутун, эрезин мага-
дадым.

А. С. Моктээр, «Барлык»
совхозта профком даргазы:
— Советтердин сугурда
урулар билимниң коллектив
чыгылаш, эргелекчизин соңгуур
аларын дугурушкан. Кедээ Со-

Калбак демократиянык үе-
зинде ажилдык эргичтерин
стилинден болгаш методтерин
дан уштумкаан, чоңуң үнүн
дичааваас, хай-нители органи-
зацияларга дагынас, эрге-ду-
жаалын ажилгал, кабинеттен
команда бээр, чыгыргында
турар кижилерге каржы-ха-
жагай, эки чүтүлдерин эскер-
бес, деткивэс удуртукчулар
ам-даа бар. Алаа тодаргай чиж-
жөк кылдыр пленумга чамдык
коммунистерниң берген са-
налдарында кыска оодуру-
ларын кирип болур.

Ордумак сининг, сиреш
мага-боттут, арында хулу-
руңу каянда өшпөс, каракта-
рыңу оду хыл турар кижиниң
тура-соруутун, эрезин мага-
дадым.

А. С. Моктээр, «Барлык»
совхозта профком даргазы:
— Советтердин сугурда
урулар билимниң коллектив
чыгылаш, эргелекчизин соңгуур
аларын дугурушкан. Кедээ Со-

Калбак демократиянык үе-
зинде ажилдык эргичтерин
стилинден болгаш методтерин
дан уштумкаан, чоңуң үнүн
дичааваас, хай-нители органи-
зацияларга дагынас, эрге-ду-
жаалын ажилгал, кабинеттен
команда бээр, чыгыргында
турар кижилерге каржы-ха-
жагай, эки чүтүлдерин эскер-
бес, деткивэс удуртукчулар
ам-даа бар. Алаа тодаргай чиж-
жөк кылдыр пленумга чамдык
коммунистерниң берген са-
налдарында кыска оодуру-
ларын кирип болур.

Ордумак сининг, сиреш
мага-боттут, арында хулу-
руңу каянда өшпөс, каракта-
рыңу оду хыл турар кижиниң
тура-соруутун, эрезин мага-
дадым.

А. С. Моктээр, «Барлык»
совхозта профком даргазы:
— Советтердин сугурда
урулар билимниң коллектив
чыгылаш, эргелекчизин соңгуур
аларын дугурушкан. Кедээ Со-

Теп-Тыва геология-инженер
бөлүмүнүн кол геолог Влади-
мир Иванович Шибанов боду-
нуң тайыбырын дыка ыра-
тан эгеледи:

— Бистик чуртувустуң кол
хөмүр-деш тывыштыг черлери
болуп Донбасс, Кузбасс, Вор-
кута, еске-даа бассейндерде
ай турар хөмүр-дамы сөөлү
үеде дыка улуг күдүг апарып
турар. Кичээ, кыстаар хө-
мүр-даштын хулдүү 80 чыл-
дарнык эгезинде 22,4 хуу тур-
ган болза, амгы үеде 24,8 хуу
кылдыр өзүп келген. Бо чорук
кач экилдер улетпурге улуг
салдарын чедирип, каякчы
шынарын баксырадып кырып
Никити чурт земчээли-биле
алырга, бистинден еске хө-
мүр-деш тывыштыг черлерде
ай будургуелеринге ажилда-
ры-биле кокс алыр ындыг
хөмүр-деш чок чыгыш. Ынча-
гаш бистик бөлүктүң ажилы
шылал-ла экилел ужу-дуга-
лыг дээр чыгырыг чок. Бо
удур уюштурулган көөргө,
Кызылдың үстү таласында
эгелдеш Улуг-Хем районче
шөйлүп чоруткан улуг деви-
сээрде шынал-ла тергип эки
шынарлыг хөмүр-даштын 19-
20 миллард тонна курлавыр
шыгыттың чыдар.

Бистик бөлүктүң сөөлү
чыларда ажилы бо деви-
сээрин курлавырларын, хө-
мүр-даштын кайы хери хан-
да, кандыг кылынып, байла-
дарыг чыдып чыдарын тода-
радыр боол келген. Баштай-
гы чылдарда Элегес хеминиң
деви-сээринге ажилдап тур-
ган болзусса, ам дуу Дус-
Хөл деви-сээринче углуг, ын-
да өрүмчээштин, шольна кая-
зар ажилдарын чорудуп ту-
рар бис.

Ам адал турары-биле бо
Улуг-Хем бассейниниң хөмүр-
даштын шынарын чөлчөк
эки дидикс. Моңу кыстаар
хөмүр-даш 25-40 хуу чедир
немээр болза, кыстаар
хөмүр-даштын хулдүү 22,4
хуу кылдыр катал жудулар.
Оон аңгыда мында сера, фос-
фор шыкшары коралыг будунел-
дериниң холуксазы дыка
эвээш, хөмүр-даштын эстип,
түтүчүр эк.

А ынчаарга бо тывыштыг
чериниң байлаан ажилдары-
га шептараазын чорутуп ту-
рар чүдүр. Чүдүр оон ажилдап
эгелдешин узандырып ту-
рар. Хөмүр-дашты шакта ар-
газы-биле казып тыварынга
тааржыр 250—300 метр хан-
да чыдар черлер хай, оон-
биле кады барын талашында
ол мырыңгы 800 метр чедир
ханды бар. Ынчаарга ындыг
алары ам дээрденде кончүт
нарын айтырыг. А кол-ла
шептараазын чул дээрге де-
мир-орук харылзаваның чо-

гу болуп турар. Ынчаарга
Улуг-Хеминиң хөмүр-деш ты-
выштыг ажилгалы демир-орук
тудуу-биле дорт холбашкан.
А ынчаарга бис бо чылын
тывыштыг чериниң техника-
экономика үндөйлөк
СЭРЭ-ниң Геология министр-
ствозунга бадыладыры-биле
кирер ужуруг бис. Эртен
чылын 800 муң тонна тывыш-
тыг чериниң шилчирелдерин
кылып тургаш, бир миллард
тонна хөмүр-деш бээр чер-
лерини шилчирелдерин кыл-
дыгыс. Геология ажилдары
черле ындыг — ол бөгүнүң
негелде-херекелдеринче эвэс,
а келер үеңик херекел-
ликче уланган болур.

Бистик шилчирелдеринче Тыва-
ның келер үеде чурттуң хөгүл-
дизинге салышкынчык, оон
даразындагы он чылдарда
депчилегиле уланган.
Теп-Тыва-нын геология-
инженер бөлүмүнүн коллекти-
ви бо чылдык бирги кыстаар-
лыг даалгазын хуусадан
эрте күсөдип, 8,5 муң метр
черини өрүмчээриниң орунуга

9 муң 755 метрин өрүмчөп
шинчилээн. Эң эки көргүзү-
лгөн мастер Виктор Михай-
лович Михайловтун бригадасы
чедип алган. Ол бригадасы
Сергей Гайдуков, Николай
Рейснер болгаш өскөлдөр-
бедик будургуелер ажилдык
үлгөрин көргүзүп турар.
Эң депчилегилг техниканы
ажылгап турар алды бригада
Никити-биле эң депчилегилг
техниканы ажилгап турар алды
бригада шилчирел ажил-
дарын шалпынган чорударын-
га магадылап тургузуп бе-
рип турар.

М. СААЯ.
ЧУРУКТАРДА: чер өрүм-
чээр станоктарга ажилдап
сут дамычымаш машина-
нык чыгаргыч Виталий Биннов
[үстүндө чуртат], өрүмчээр
ажылдарынын геологтун ханды-
рылгызынын инженер-геолог
Ярослав Оленков [адаанда со-
лагай талашында], геология-
инженер бөлүмүнүн кол ге-
олог Владимир Шибанов,
Б. ШАЙФУЛИНИН болгаш
О. ОХЕМЧИНИН ФОТОГАРЫ.

ЧЕР ИШТИНИН ШИНЧИЛЕКЧИЛЕРИ

Хову-Аксының №18 геология-инженер бөлүмүнүн коллектив бирги кварталдын планын март ортан үзүндө-ле күс-
сөддөкөн. Шинчилел ажилдары ынамыштыг түңгөлдөргө бер-
ген. Соругалар улуг: геологтар апрель 1-ден эгелеп бот-
оругла-чарыгалыг аргаа шилчээ. Начальник А. Ф. КАП-
ПОВАН да аргаа шилчирелге бөлөткелди соңуугадым.
Ол ынчаар харылаан:

Бот-оруглаче шилчире —
харысалгалыг атырыг. Ын-
чаарга чыл түңгөлдө анализ-
теп, кайда, чуну чедир кылыбай
барганымыз сактырып, чыгы-
ралдардан кенчел чайлаарын
сүмөлөй, коллектив кижик-
гунериники салбырларын, ду-
завел албын-чирин, өрүмчээр
уластуктуң, хандырылгышын ху-
лаагыларын тодаразын алгаш
хуралга ону чуталаан чор-
дугу. Ол шыкшар сөң-хөв бай-
дагын сүмөлөшкөс. Ажилчы-
нар хай айтырыгыларын салган
чамдык үнөткп санааларын
кирген.

Иштин бот-оругла-чарылга-
лыг ажилдарынын чыгы-
ралдарын чыгырадып, кы-
зыл-Мажалыктың №2 шолаларында партия
организациаларына комму-
нистерниң идеялык беддиз.

Бот-оруглаче шилчире —
харысалгалыг атырыг. Ын-
чаарга чыл түңгөлдө анализ-
теп, кайда, чуну чедир кылыбай
барганымыз сактырып, чыгы-
ралдардан кенчел чайлаарын
сүмөлөй, коллектив кижик-
гунериники салбырларын, ду-
завел албын-чирин, өрүмчээр
уластуктуң, хандырылгышын ху-
лаагыларын тодаразын алгаш
хуралга ону чуталаан чор-
дугу. Ол шыкшар сөң-хөв бай-
дагын сүмөлөшкөс. Ажилчы-
нар хай айтырыгыларын салган
чамдык үнөткп санааларын
кирген.

Иштин бот-оругла-чарылга-
лыг ажилдарынын чыгы-
ралдарын чыгырадып, кы-
зыл-Мажалыктың №2 шолаларында партия
организациаларына комму-
нистерниң идеялык беддиз.

Иштин бот-оругла-чарылга-
лыг ажилдарынын чыгы-
ралдарын чыгырадып, кы-
зыл-Мажалыктың №2 шолаларында партия
организациаларына комму-
нистерниң идеялык беддиз.

Иштин бот-оругла-чарылга-
лыг ажилдарынын чыгы-
ралдарын чыгырадып, кы-
зыл-Мажалыктың №2 шолаларында партия
организациаларына комму-
нистерниң идеялык беддиз.

Индар Айдымович Зай-
нулин экономиктиг идит бей-
шишкыннык аргаларын чога-
дып бзу-биле ажилдарынын
кичээлгй салып эгелдеш. Чөвү-
лелде дөрт ажилчы, шупту
салбырларнык төлөөлери те-
хнологтар, нормировщиктер и-
рип турар. Чөвүлелге бот-
оругла-чарылга коммиссиязын
бадылаан. Комиссия жорум-
чурум айтырышкын талашы-
нык хуралды эрттирген.

УЕНИН НЕГЕЛДЕЗИ-БИЛЕ

Күрүне будургуелериниң (кат-
тыжышкынның) дугайында
хоолугу дүүштүр ажил-терек-
ти анализтер көөргө, бистик
совхозта четестер хай. Чонга
ачы-дуза чедирери, транспорт,
ыш-чөм, тускай хептер-биле
ажылчыларын хандырычы, бо-
диктиг чарышты организаци-
алар, муралчыларын шилчире-
кисиз ажилдап, өг-буле болгаш
коллективтер кеззелерин, эки-
жиктиг өөрдөлгөни органи-
зацияларын шыкшар ажилдарын
чепсек шилчирел келген бис.
Кижилер-биле кижизидиле
ажылы экономиктиг өөрдөл-
гө база кошкак тургустунган.
Ажил-агыны эвэс норуу-
тун түңгелдиге совхоз эртен
планын күсөтсө-даа, сүт, эт
планынын чедир күсөтсө-даа,
Мал чени белетсээр кичик план-
нын чутула 77 хуу күсөтсө-даа.
Социал айтырылалар шилчир-
леткисиниң турар чүтүлдер
150 орунчукту уруугар сады.
Бир аал ишти чурттар бажы-
ны ажилгал кижирери ботта-
маан.

Ол четестерден түңгөлдө ун-
дуртуп турар бис. Советтун
партия комитетти дирекциянык,
профэвилел комитетиниң өт-
чөттарын хуралга чыккан, хун
бүрүнүң дуузын чедирип ту-
рар. Советтун тус-тус адыр-
ларында коллективтер чөвүлел-
дерин ажилчы чон тургузуп,
бадылап алган, совхоз бот-
акалаанышкын кырген.

Малчылар бригадаларында
бүтү кодоннар өг-буле керээ-
зин кижир, экономиктиг
өөрдөлгөни ай санында эр-
тирерин чурумчуткан. Советтун

БАШТАЙГЫ ШКОЛА

САВАН ЧАДЫРГА

1938 чылдың күзүндө араттардын аска өйпөл төрөп алган таразы көдөргөй-даа чаагай үнгөн. Шынал-ла, саванын-раан.

Биче-Ак уунга Чангыс-Дит дээр улуг дит бир чүе. Чагыс-Диттин дугайында ол үнүн улуг улуз: «Шанда маңаа шагаа хүндө баг хал ойнап турган ол мергеден үнүп келген дит дээрди кыш джирлер. Ол диттин артын талазында дөң черге Сүрүм-Дууракчы дээр бай чатырчыкчы кыштар бажычы турган.

Революция тилкени соонда ону хамырлаш, Улан-Булак деп адал алгаш, аңаа оюн-тоглоолар эрттирип, бижик бөлүмүнүн өөренир чер кылдыр ачылган.

Кара-Хөлүк бажында Чагыс-Диттин адаа талазында булунга Ондар Чанчыл дээр араттын тараа бастырар шыны турган. Мен аңаа тараа бастырар шарылар бажы муунуп, дузалайып турган мен. Шарылар тараа чызын дээр астарлар бурдудуктары-биле таш шарыгылап алгаш, оларнык өдөктөрүн хайгаарары-биле кизин дөзүгө шарынык кырынга даяр көрдүр олурп алгаш, холда кымчыны сыгыла-дыр чайып, долгун алгаш сүрүп турар чүе-ле болгаш.

Бир-ле хун дүш үезинде шарыларымнык шак долгундур сүрүп чоруп турганда, Улан-Булак уундан саяк долгун атып, хүрүң торгу тоңуп, шалаалып, кылаа кара сапыктарып, ак шарылайып анык эр хал келгеш.

— Шак долуп, саванын тургузун! — деп, менди үтөгөй.

— Ылдыз-ла болуңар, чорук чогузун! — деп, шак эзи баша анык хайгылашты.

Бастырып турган тараамы саванын ай чедип келген, шарыларын шандан үндүргөш, астарында шарыларын чыкылдыш, хөлөгөй.

Бичи кижилер улуг улус чугаагына киришсез дээр болгаш, шала ошолдөй ачылап олур мен. Чугаа школа дугайында турган мүнөс элдерди тилип аламын.

Тараамы саванын тургузгаш, шак эзи мүнөс чугаагына чыгып:

— Ол чоран кижилер Ономал деп башка-дыр. Аңаа ол Улан-Булак школа ачылдыр, сүргүлдөр өөрдөр, анды-жыныс ол бажынык септел турган, ону доозарында а-даа элзи чоноктар керек. Өөренир хуусаа келген, ынчангыш баштайгы үеде тур каа маңа, бо саван чадырда кизилден эгелээр дээр кылдыр дугуруштуу, даярдан эгелеп өөренир хуусаа-дерин маңа экир болду — дээр, боданганзыз элзи соксай берди, а мээр өөреникчи күзүлүк кылтыга-ла берди.

Оон улаштыр мында дидир:

— Эртең деп чүвеник маңа-ламын көрбөс бе, ол оолду чадамбаңчы олгу болгаш, сен баша сүргүлгө кирип алгаш өөрөң, ол бажынык башка-дыр дидир. Кандык — кончук эки үгөдөңгө кижилер боор деп бодол, бодуңда Улан айтыдым.

— Ол Улан-Булак деп чор бай феодалдар чурт ээлеген, дүңдөрлөк аа-куш элар, ол хун турар, бажы улусунаар чоокушлар болса сүзүлүк алыштыр деп чузуп, акым — деп шына-ла сөткүлүк-ле сөзүктү айтырдым.

Кижим менче көрүп, каттыргаш:

— Ол-даа меңе чугаа-дыр, ыңдыг чүе чок чоң, өөрөн харын, оң даярда меңе, кыма-даа аныктыг алаарчы чада-вас, ол бажыга чугаагыла кижилер көр мен — дидир.

Башыга өөренир кылдыр бижидип алдым, ам сатыш ажаан. Ыңчалды 1938 чылдың тос айнык буюрда саван чадырда өөренип эгеледи.

Талда азып каан чугаа демир савырага бажынык чугаа-биле бижип турда, ол савыра-нык кышгырткайып турган даамы-биле кады эң баштайгы коңа үнү—Сут-Хөлдө Кызыл-Тайга школанын эң-не баштайгы ажыдышынын эгел-ан ол чүе.

Саван чадырда кыш-ла чоноктар иштинде чыскалырын, саванын, эргилер, дээкине-рин, тельсээр, марштарын; мырларын болгаш харын-даа ол үеде көрүп, дыңап көрбөзүм-вас ногаалар аймаан-даа ыңчалда бистик, адал билер аякка-биле каргышча, өгүр-рээс, халпус, маркооп дээр, оон-даа хой чүвөлөрүн билки алдым.

УЛААН-БУЛУНГА

Улааанда септелге доозулган. Улаан-Булуңга көжө бер-диас. Дөрт өрзөл, кыш-даа чок бажын. Чагыс класс бар, артында ий өрзөлдө наралар кылдып каан, удуур чарык оң. Кымаа кандай дөңгөс, тоңгары-вас шуглангыш улуп турдуусу. Уруглар өрзөлдө нар ааандаа хос чер чөм сүтүр сыйдым ол чүе.

Эң мурунку, кирер эжикте өрзөлдө Кунар Ыдымай чөм хайдырып берип турган. Ол-ла өрзөлдө чөмөчүз. Башкы-вас бисти А. В. С. Ч. 4 бөлүктөргө үш чарып алгаш өөрдүп, Ч. 4-дан 8-же, 8-ден А-же чоорту тушкандып тургаш, чазын шугтуушту бир дөмөй кылдыр өөрдүп алган.

А бөлүккө номчулуп, бижип-тур, 8-ге шокарал билер, Ч-ге шугт билбес улустар турган чүе. Ол үеде кыдырашча демдектерин эки, кончук эки, ортумак, адал деп бижип каар турган. Баштайгы үеде адал, ортумак демдектер колдап тургаш, чоорту экилер, кончук экилер көзүдөй берген.

Күзү динчилер тасаларыне ачтангы чоруп турар үеде, кедергөй-ла чараш чыкка-ла чыккангыш улус келди. Чыкан деп чүвени бир дугар көрүп, дык-ла магада турдуусу. Бичи черге долганды залды, бистери олурту-даа, келген улус биске концерт каргысчын. Оларнык ташчылар-ч мга-дал, ол Чадана школанын өөреникчилерин иди-хөви-ник чараш, магалын, ол шко-лага өөрөнгөн болса деп адалар-ган-даа турар бис.

Бистер чононган бис, бажы-вас «Кавказ» ташчыны өөрдүп каан, харын мырынай «Орпан хаан», «Башкы», «Па-дарык лам» деп шилерге ойнап, ырып, ташчылап, кон-церти чоңа көргүзө бердиас.

Даярда Май бир болуп деп турда, бажынык өөрдөлдө чылымды доозулган чар-лаш, эки өөрөнгөнерин шак-маттады.

Өөрдөлдө чылы доозулган-мы-биле биске чыгы оналгаш-тырын берип, бижиди кады: 1. Бодуңду алаарындаа улуг, бичи кижилерни бижикке өөрдү.

2. Келер чылын школага өөренир уругларын өөрени-рини экилдээр.

3. Кижм бурзу 40-ден ээзш эас өргө өлүр.

4. Тараа, ситен, мал ажилын-га эки ажилдап, ада-незине дузалайып. Чагыс оналганын түнелин чызын тынар, а ку-зүн түнел үндүр берган.

1939 чылдың май 1-де өөрд-диге доозулган, шугтуу 2-ги класске шилдиас.

ЧАА ШКОЛА

Чад школа тууду дугайында айтыгыш шилтирелетинген, ту-дугаа хөрөгүзүп чүдүктарын арбанар айма-биле өргө берүүзүңе шилдир шаа-биле хуваалган. 1938 чылдың күс-күр кышын хар чап, шаңак оруу үн бээр билек Улаан-Булуңку алдым талазында беш километр хире черде Ден-Сайга чаа школа тууду чүдүктарын бүгү чоң дун, хун, хык, соок динейн сөөртүп, дугуруп эгел-лэн. Кышын дыштангыла үе-зинде бистик аалга онал каан

чүдүктарын тайгадан сөөртүкүп турдуу. Чүгө мен эас, аңаа муунтар оолдар шугту кириш-тивис.

1939 чылдың кышкында орук үзүбзүндө-ле чүдүктар бурдун сөөртүнгөн, сүмүңү шө-вөр дээр-не кижилерин шугту-зун чыгыш, туудугаа ажилдадып каан: чүдүк чоңган, маңаа дилген, кадаг соокан ажилдар хайнышкынык чоруп, школа-нык таваан салып эгелей бер-ген.

Чай ортузунда чаа школанын кышкынык кыла берген, бизек-чырлар эртен чер чымыры билек ажилдап эгелээш, кижиз-ки кижилер чедир ажилдаар, чогуу дүшөт, экиг хөлүккө чөмөнгөш, элзэн үр дөзөлөп, дыштангып турганар.

Ол чалсар үезинде мычан-уңган ном «Танаа-Херел» деп тоолду келген бажы Долаан Самбуу хунуң-не номчуп бе-рип турар чүе.

Аугуст ортан үезинде шко-ланын тууду доозулган, комис-сияга хуздандыган. 1939-40 өөрдөлдө кылдырында чаа школага өөрдөлдө эгелзэн, сүргүлү саны көзүдөн, бажы-кылар база немешкен.

Улаан-Булуңга деңизерге, хөй өрзөлдөргө, кудумчулуг, чы-рык, дөмөк — даг дөг школа-лар аларган бис. Тоңчан дээр тус-тус ыш орунарлыг, ситен-биле долдуруп каан матрас, сыртыктарлыг дөзүлгөргө чуртуп, стол, сөндөргөргө класстарга өөренир эгелзэн бис. Башкыларынмыс чыгыс оналганын түнелди үндүрүп, кижм бурзу кызынаккай эки ажилдаан, ажил түнелдиг болган деп демдегелди. Сто-ловоас бичи, эрги терек бажы чүе, поварыныс Ондар Шидылар ажил чөм болу-бээр туу-биле медалзептер — чөмөнгөн алыр бис.

Чад школаныс культураны азылуп-ла оода болган, сүмү-нүк аныктары бажылар-биле демекчип алгаш, школа-нык олар анык билетек оюн, концерти чоңа көргүзүп ту-рар аларган.

Сүргүлдөр аразында талы-тылгалап база ыгылап үнүп келгилзэн. Оолдар бизанынча ойнап, харын-даа бизанынча үнү-биле азында чугаагылап турарлар. Дамбуу деп ол ий холу-биле кылашпаш, өрзөлдөр аразына кыай-бээр чоруп тургулар чүе.

Уш дугар класска өөренип тургаш, Монгуш Хүрөштүк Бей Кызылчак Кызыл-оол даяр чаа бажылар келген, ам шко-ла дөрт бажылыг болган. 1940-41 өөрдөлдө чылын чад-дичкинин дооскаш, 1941 чылдың чайындаа чурчунат, эки өөрөнгөн база школанын хой-ниги ажилына идепкей-ли киришкен дээр элзэн киж өөреникчилерин Чаданада Тока лагеринче чоруткан.

Лагерге тургузгаш, бир эр-тен сен шакта хөнертен шугуу чыскалы болган, оота фашист Германия ССРЭ-же оор азу-биле халадан, улуг дайын эгелзенин дыккыт. Сөөлдөр-дир бир-ле хун митинг хурал кылгаш, вожагыныс Эмер-Сарыг бажы арастанзаван фа-шист аң-шеригин дүргөн чы-ла шавп тилкенин дээр, Тыва-нык арат чоңу улуг Кызыл Шериге дузаламын чымып, чо-рудуур турарын дыккытты. Бис-тер чононган бис, ачкыдан эгел-зеш акт, шарыга чедир би-житкиледик. Мен бир сөргө бижидим. Азаан болганда, күсүдөргө болгай, чымып кел-геш, белек комиссизынга ху-лзеп бердим.

1941-42 өөрдөлдө чылдында караыс чырылдып каан бажы-ларынмыс болгаш школа-вас-биле байырлашкыш, шаанда чыкан көрүп турар үеисте көрүкөсп, барыкып турганмы-вас Чадананын долу эас ортумак школа-нык халтымын, ыңчанга 4-класска база экамден дужаап турган үе болгай.

Серен Монгуш.

Улус өөрдөлдөргө чоочу-чу. Сесерлиг ортумак школа-ы.

Оң хөрзөндө «СЭКП-ге 50 чыл» деп демдектер көрүп кааш, ыңдыг кижилер кончук ховар боорга, дораан-на чу-гавеласы бердим.

— Тываның Араттыг ресо-люстуг намындык кижигунгө 1938 чылда Москвага кирдим — деп, бөжөн чыл мурунда-гы үени сактып ор. — Ыңчан Москваның өөрдөлдөргө чөмө-нүк чүгө Чоон чүктүг ажилчы кончынык Комму-нист университетинге нам организацизны турган. А мен Ветеринария академия-нык өөрдөлдө турдум. Чэриб, хар эки чөптөн студент болган ТАРН кижигуну болуп улуг идегелди өөрүмүң көргүс-кениге ам-даа өөрүп, ол иде-гелди ажил-хөрек-биле ың-зылар дээр кызып чор мен.

Ол үеде Тыва Арат Респу-блика тургустундан бээр он чеди чыл болган. Ужук-бижик тывылыгынык баштайгы чыл-дары. Араттар хуу амыдырал-дан уштумаан, ыңчалжак белекке ССРЭ-ден келген баштайгы машиналар Кызыл-га, тракторлар күрзөном-нарга көстүп келген. Чооду Кидисей ПО-2 самолёт-биле Тывага агаар оруун ачтыкан. Школаның онту класкылар до-озулган. Чаа амыдырал дээр демексел чер болганга кал-барган. Уран-театр ачкыткан.

1918 чылда Улуг-Хемниң Кожайга төртүтүнгөн бичи Илья орус ужукту он бир харлында көргөн. Шагаан-Арыг школанынча 1929 чылда кирген. Тыва бижикти сөргө бөзүн чок турган. Дөрт чыл өөрөнгөн соонда, ам ССРЭ-же, Даг-Алтайнык Ой-рот-Туранык кездэ ажил-агы техникумунче чорудулган. Уш-кыл дипломун доозарга, ол-ла чылын Москвага өөрдөп чоруткан. Спортчу, хөгжүмчү, ыраажы — черле хой-ниги ажилына өөрүндө ыгыла-дыг араажыке нам кижигунгө кирер рекомендацины ТАРТ Топ Комитетке болгаш ТАР-нык ССРЭ-де элчи чери берген.

Ветеринария академия-нык доозукчулары күрүне шылгалдамы дужаап турда, Москваны немец самолёттер бөлбөлөп турган. Бүгү амыды-рал шериг байдалче шилзэн. Студенттер хундас өөренип, дүне элзептиг хайгаарары ду-шкуну кымыкылыг бөлбөлөр-нүк ачкыткан. Күрүне шылгалдамы кыш хуусаада дужааткан, доозукчуларын барын чүктөн мал сүренир организацизнык мобили-застапкан. Мал чүдүрер ма-шиналары, демир-оруктары де-зифециациялар, малдарны чуур, арган, семис болгаш ас-

даа, хуу кижиниң-даа дизес, шугтузун холуштуруп турган. Хуу мал холдунда ээ чок артан турган, оларны каяка-ларден боттарыныс үндүрүп, олардан тыпылап ал тур-дуусу — деп, Илья Төңгүр-олоович чугаалап ор.

Хамык малды чоруткан соонда, Илья Кызыл-оол Мос-кмага чедип келген. Октябр-да ТАР-нык элчи чери Куй-башаа хуорайже көшкөн, аңаа база дузалашкан. Чаа черге кээрге, демир-орук станци-ларында хөй мал мөөңөт-тинген, оларны шай-бээр сү-реринге, кышга болгаш жаа-харазын дезинфекция-ла дузанын киржип турда, де-кабар үнүп келген. Ам-на Тывага халкан. Мажаа кээрге, ССРЭ-ниң Ада-чурт дайыны-нык тынымын мында база ил-деп, чоң дуалачык чыгган, чамдык бугурулгелер шериг хөп, хаа кылырынча шил-зэн болган. Совет Эзеленин-ге дуржулга алкан чээрби харлыг дээр эртемниг мал эмчиин Тываның Араттыг Револуцист шериниң шериг-

Чылдар болгаш кижилер

ветеринар албанынчы началь-нигине томуйлаан.

— Фронтке эң-не эки ың-нарлыг ээти, кешти болгаш малды чорудуп турдуусу. Оң-биле чергелешир чуртта малды кадык тургузар тала-зы-биле хөмчөглерин шыг-дыраткан бис. А мал агары-лар ол үеде кончук хөй, мал эмчилери-даа, эм-тап-даа ба-рык чок турган. Хамык мал

чыла чедир Тыва автономнуг областың Көдээ ажил-агы министрствозунд ветерина-рия эргелелинч начальни-гине ачылдап турган. Оон Москваның Ветеринария ака-демиязын аспиратуразына өөренип кирген. Ол 1952 чыл-дың май 9-та, 34 харлында ветеринария эртемнигиниң кандидатты атты кыргалап, эң баштайгы тыва эртемден бол-

гине тыва дилды эки билер болганын, берге болгаш на-рын оочулар кылдыра, оон сүмөн бо-ла айтыр бээр бис. Чикээлээр, бир удуу-тукундү мөчозиниң соода эки түдүкчелерин оочулар-да, дүңекиниң түш шакта оң бажындаа чед бээр мен.

Чүрөтти чураш, хэи-дамыры шыйып, каш катат тайлыр-лап бергеш, аарыларнык аттарын оочулар берди. — солун чогуур үезинде, ном-чукуларга четкен. Төзөн ды-лык, черде дилди, малай били-риниң кугулузын ыңчан, кер-ди. Төзөн дилым — билбес кичи кончук, культураны үнөлөп, амыдыралды хөгжү-дөргө бодуңу улуту долу кирип шидеас дээрин анык-биле чугаалар керек.

Илья Төңгүр-олоович бо чыл-дын 70 харлар. Оң хөрзө-ндө чөмөргө өөренип чоравы-биле катат ишти ста-ны — 55 чыл. Чүгө мал эм-чиликте бедин 47 чыл. Ам-даа ажилдаашкан. Оң малчы-нар аалдары кезип, мал-ма-ган шиник, лекция номчуп чорутуур республиканың ка-йы-даа булуңуна көрүп бо-лур. Ол шынал-ла, малчын бурзутуң күзөңгө далгызы. Ол хым деп малчынык кыш-тамык каада тургундун эге-лээш, ол черин, агаар-бойду-тук тургун бедин билер. Чугаакыр, ыңалда-лаа — арты-сөс чок, чычкан хой тургу-лас, чыраа бажы сый баспас кижилерин бирзэн мөө-мө, чыдак чыды-биле коммуни-ст биди адын чарык чус чыл дугурунда төлөтүп эди-леп келген.

«Эки кылган ажил элөп чиптес алдыр. Тыва чоң ону-шын-на эгелзэн. Илья Төң-гүр-олоовичниң ол хире те дугурунда кылдып келген ажилы, шынал-ла, алдар-биле шылтыган. Оон Тываның баш-тайгы эртемден болганы бе-за алдар. ТАР-нык Куш-ажыл орден болгаш Куш-ажылдык Кызыл Тук орден — оң амыр-дыш чок ажилынык үнөлөк, «Германияны тилзизин дээр», «Шылгарыгач» күш-ажылды дээр» деп дайынык медал-дар болгаш шеригниң юбилей медалдары бис «Күш-ажылдык хоочун» медал оң каа-даа мурунку ооругура чоравы-нык өөрөңгө турар. А «СЭКП» 50 чыл хөрөк демдээ! Ону ол кээш чоргалары» деп чугаалап оор. Ук медалды Илья Төңгүр-олоович хай хо-нук мурунда алган — 1938 чылдың март төңтүздө Москвага партия кижигуну болганын дээр чарык чус чылдыг эртемни чол.

Чооду КАРА-КУСКЕ.

Журналист.

МУРНАКЧЫ ДУРЖУЛГАНЫ КЫЗЫМАК НЕПТЕРЕДИР

Чоокта чаа Кызылга агро-улетүр ажилдачыларын 1987 чылда социалисттик чары-жынык тилекчилери — адир-лар аякка-биле чемпионнар база керээлиг коллективтерниң удуртукчулары чөвүл ху-рал-семинары болуп эркен. Аңаа дуржулга солчуп, бо чы-лын канчаар ажилдааа чогу-рул дээрин чугаалашкан.

Амгы үе-чада бисте эң-не харысалгалыг. 1988 чылдың эгезинде республиканың со-вохотары долу бот-оругла-нарылгаша кирген. Бо дээр-ге экономиканы бажыларын-иң дешилгелди аргазы. Бир-түш ыңдыг болганда, адыр бурзунда мурнакчы дуржул-ганы өөренип ал, ону ажилга-вас болза, бедик түнүкчелер чедип ал шыдаас, ыңчанга бот-оругла-нарылга, бот-ажа-ламышын дугайында чугаа-даа турбас ужурул.

Эки көргүзүлгелер чедип алырынчы бир эң-не эптиг болгаш ылаптыг аргазы — му-рначы дуржулга. Эртен чылын бедик түнүкчелер чедип алган малчыларын, таражыларын, механизаторларын дуржулга-зындан алырга, бисте дык улуг курамырлар бар. Шынал-ла, оларнык чедикчилериниң нити совохотарнык нити база эконо-мистик көргүзүлгелерден 2-3, харын чамдыктарын 4-5-даа катат хөй болуп турар.

Ону чүмүн анык-биле олар чедип алган! Коллектив ба-за өрүлгө керээзин бугурун-гөң дешилгелди аргаларын-биле холбашында, ол ашкы-ыңдыг коллективтерниң ажил-чыларын могай-шылга чоң ажилдашында-дыр.

Чикээлээр, республиканың кайы-даа районунда керээлиг коллективтер болгаш өрүл-гө-лар бойдуштун таарыма чок байдалы турза-даа, нити совохотун база районундаа көргүзүлгелер эки түнүк-челерин чедип алган. Керээ аргазыне шилдирде база үени барымдалап көөр керек.

«Өж» совохоза 1987 чылда чер ажилына үш зено керээли ажилдап турган. Олардан Анатолий Иванович Калегинниң зенозу 1986 чылда-ла чаа ар-теке киргеш, хамык техниканы болгаш черин ай-шаандаа беле-летип алган турган. А Бис-сий Чалазай биле Дмитрий Са-куттык зенолары чүгө эркен-чылдык кыжындаа ыңдыг ар-гаже шилзэн, ыңчанга тех-никаны часы тарылга орай-

тал белекчеп эгелзэн. А хө-рүнү өскө улус белекчези турган. Ыңчангыш ам зенолар-нык түнүкчө аңгы-аңгы болган. Оон бадыткалы мындыг: А. Калегинниң зенозу нити совохотун ортумак дугурун-ден 11,4 центнер таразын хө-нү алган, а куш-ажылдык бот-дуржугу 3,5 катат бедик, таразын бот-үнези 2 катат ээзш болган. Василий Байкара-ның Чалзайнык зенозу тара-мга мурундаа зорунуң дык-ла болбазындаа, улуг күштү үндүргөн. Ол хиреа дугуру-дуржугунаан гектардан чүгө 4,7 центнер, күш-ажылдык бот-дуржугу 78 хуу, таразын бот-үнези совохотун ортумак көргүзүлгөндө чүгө 5-ле рубль чик болган. А Д. И. Сакутун уадыктары коллективтер көргү-зүлгелер оон-даа куду болган.

Кызыл, Танди, Каа-Хем, Улуг-Хем райондарында бот-ажа-ламышын дугайында чугаа-даа турбас ужурул.

Эки көргүзүлгелер чедип алырынчы бир эң-не эптиг болгаш ылаптыг аргазы — му-рначы дуржулга. Эртен чылын бедик түнүкчелер чедип алган малчыларын, таражыларын, механизаторларын дуржулга-зындан алырга, бисте дык улуг курамырлар бар. Шынал-ла, оларнык чедикчилериниң нити совохотарнык нити база эконо-мистик көргүзүлгелерден 2-3, харын чамдыктарын 4-5-даа катат хөй болуп турар.

Ону чүмүн анык-биле олар чедип алган! Коллектив ба-за өрүлгө керээзин бугурун-гөң дешилгелди аргаларын-биле холбашында, ол ашкы-ыңдыг коллективтерниң ажил-чыларын могай-шылга чоң ажилдашында-дыр.

Чикээлээр, республиканың кайы-даа районунда керээлиг коллективтер болгаш өрүл-гө-лар бойдуштун таарыма чок байдалы турза-даа, нити совохотун база районундаа көргүзүлгелер эки түнүк-челерин чедип алган. Керээ аргазыне шилдирде база үени барымдалап көөр керек.

«Өж» совохоза 1987 чылда чер ажилына үш зено керээли ажилдап турган. Олардан Анатолий Иванович Калегинниң зенозу 1986 чылда-ла чаа ар-теке киргеш, хамык техниканы болгаш черин ай-шаандаа беле-летип алган турган. А Бис-сий Чалазай биле Дмитрий Са-куттык зенолары чүгө эркен-чылдык кыжындаа ыңдыг ар-гаже шилзэн, ыңчанга тех-никаны часы тарылга орай-

түрүп ал болурун Чүргүй-оол Хоомуш атыг совохоза Роза-ла Кууларнык өрүлгө зенозу көргүскөн. Чаа технологияны ажилдааа-даа, карак кызыл ажилдап тургаш, агроэкономи-канын чурумарын барымда-лааш, он гектар шөлдөн карто-фельди бир гата олаштыр 73 центнери, 4 га мотазың бир таанынык оюнук, бугурундаа зено-совет найырл нити-ле-линиң коллективтер кижигуну-нериниң саны немешип турар. Ону апрель 4-те демдегелеп эрткирип турар.

Бо хиреада кездэ ажил-агы кооперативтерниң, бу-дуржугелерин болгаш албан черлериниң куш-ажылы элзэн каш коллективтер нити-ле-ли бурун эргелг кижигуну-нери болуп бергенер. Оларнык хай кези база ыңдыг совет будуржугелер-биле дорт хары-лызашып, кады ажилдажил-ганы чорудуп турар.

Нити-ле-лиг ас-сураа улам өзүп турар. Бо чылын оң кол-лективтер кижигуну-нериниң саны 2 муңга бэтэ.

◆ ПРАГА. Бо чылдың апрель 16-дан 21-ге чедир Чехослова-кияда Брно хуорайга болуп калбак хөрөгөл бараанынчык делегей арыакызын 42 тур-тан барык-ла 900 фирмалар кирир. Ярмакынык кооперативизмиз — лестер, бөл-лөм иди-х

ШЫН КИЧЭЭНГЕЙНИ-ЧАШТАРЖЕ

Оларны бүгү тала-биле сайзыраңгай
өстүрерин СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.)

Пленумунга айткан

Кичи бүрүзүнүн чаш назы-
ны аас-кеңиктиг болур ужу-
руг. Коммунисттик партия бол-
гон Совет чакы, ол дээш тур-
туп кеткен, тургуп турар
болгаш тургучу тургучу. Улус
Коммунисттеринин Чувулу
1919 чылда-ла бодунун Дек-
рет-биле Уруглар камгала-
лынын чевулуни тургускан.
Оон бээр Октябрь чуртунун
уругларын өстүреринин, өөр-
диринин, диктандырарынның
эмизиринин болгаш кижизин-
деринин талазы-биле хөй док-
таалдар үлүзүл алдынгын бол-
гаш боттаткан.

В. И. Ленин атыг Совет
уруглар фондунун тургусканы
— журуненин ада сатыш са-
лыштынның база бир хөрө-
низи. Эрткен чылдың октябрь
14-те ук организационный тур-
гусканынның байыр чедир-
геш, СЭКП ТК-ның Чыгыш
секретары М. С. Горбачев
мында деп чуталганын: «Бистик
чуртувуска уруглар фондунун
тургусканы — инкитилдиг
ажы-төз дээш сатыш салым-
чынын чөз илерээжиникин»

Совет уруглар фондунун бо-
ду Уставтыг, бодунун органы
болур «Семья» (Өг-бүлө) деп
солунуңу. Ол боду башкарты-
нар көөникти организацион-
ажылын СССР Конституция-
зын, ССР Эмгектинин хоюлу-
ларын өзүлгөр чорудар. Оон
кол сорулганы — өскүс, ада-
мезинин азыралында эвес
болгаш инвалит уругларга
бөзө хөй уругларга өг-бүлө-
лөргө дуздалыч көргүзгөш.
Ындыг дуздалычын совет
кижикер, күч-ажылын кол-
лективтер уругларга шагдан
бээр көргүзүп келгенер. Оон
кижиктерин чер болгондан
көргүзүп болур.

Черкеск облыстыг Черно-
коз районда Ленин атыг
колхоз бар. Ол ажыл-агыйын
баштаар чер колхозчу өг-бү-
лөгө үшү уруг төртүткүс —
500 рублун, дөртүткүс —
400 рублун, бештиңкиге —
600 рублун, алдыңкиге —
1000 рублун, чедиктиңкиге —
1500 рублун, эскиңкиден
эгелээш — 2000 рублун бери-
п турар. Ында «Радикас
Украина» колхозта бөзө ин-
дыг. Оон ажай колхозчу ку-
сели-биле өскү бөжүн тудуп
бээрден эгелээш, барынын

баныңга эккен бээринге че-
дир хемчеглерин ап турар.
Казань хоорайда Асгат Га-
лимзянович Галимзянов деп
кижи чурттал турар. Ол сөөл-
гү чылдарда 40000 (дөртөн
мүң) рублун Казаньның
уруглар бажынынга шилчидип
берген. Чаа «Нива» сэдип
алгаш, чакгыс-даа мунайы,
базалар оон уруглар бажынын-
га берген. Галимзянов беш
мүң рублун Ивановонун ин-
тернационал уруглар бажы-
нынне шилчиккен. Оон муң ру-
блун Чернышлов чоруткан.
Грузияның бодусу халыктын
таарышкан улугуңуе, бөзө
ажы шилчиккен. Уруглар ба-
жынынын бажынынга чуртта
бир дугар тураскаалды Га-
лимзяновтук хөрөгизиле биле
туккан.

Асгат Галимзянович — чук
сөөртүкчү, бодунун баш-
таанып турары-биле алгаш,
«айт чоланың». Тергелг
айт-биле бажындардан чөй
артын сөөртүп, инек азырал
турар. Оон элдин дугагыш,
ажынын хөй албай, уруг-
лар бажынынын шилчидип ту-
рар. Чогуң бодунун шалыңы
— 110 рубл, а кадайы —
бирги рублук инвалит. Өг-
бүлө от салыр бичи бажы-
ныг. Арин-урунун күштү оң
хире болгон-дир. А академик
Р. З. Сагдеевти билбес кижик
барыч чок. Ол Америкадан
эрткен талазы-биле өлгөн ша-
налы-биле эгелээш кав коммю-
тер сэдип алгаш, оларын Ма-
скевичин Пискерлер болгаш
школа-лар ордунда анык
коммютерлер клубунга бе-
лекке берген. Мындыг кижек-
терин хөйү көргүзүп болур.
Хөй уругларга болгаш тө-
лөпгө өг-бүлелерин диктири
чөп. Ленинградта он уруглар
Людмила Сергеевна биле Ми-
хаил Михайлович Иорданнар
уруглар бажынынга кады өскө-
нөргөн. Маадры не ам
В. И. Ленин атыг Совет у-
гурлар фондунун баштаар че-
ринин кижиктиң. Өскө кижик.
Латвия ССР-нин дээш Со-
веттин Президиумун чүлгө эр-
кен беш чылда хөй уруглар
406 аага, арага, сундулук
дээш шаңкала тыспырында
ойталган. Ада-мелеринин ча-
рыланынын түнелгиде чурт-
та чылым-на 700000 (чөдү
чүс муң) уруг чартык өскүс

артып турар. Чаш уругларның
60 хуу, ада-мелг тургаш-
ла, оларнын кичээнгей болгаш
кижи чурттал турар. Оон сөөл-
гү чылдарда 40000 (дөртөн
мүң) рублун Казаньның
уруглар бажынынга шилчидип
берген. Чаа «Нива» сэдип
алгаш, чакгыс-даа мунайы,
базалар оон уруглар бажынын-
га берген. Галимзянов беш
мүң рублун Ивановонун ин-
тернационал уруглар бажы-
нынне шилчиккен. Оон муң ру-
блун Чернышлов чоруткан.
Грузияның бодусу халыктын
таарышкан улугуңуе, бөзө
ажы шилчиккен. Уруглар ба-
жынынын бажынынга чуртта
бир дугар тураскаалды Га-
лимзяновтук хөрөгизиле биле
туккан.

Бистик республикада уруг-
лар интернационал саны он
ажыг. Оларда өскүсүр эгелээш.
Чижээлээрге, Кизилдиг шко-
ла кизилдиг чептеринин уруг-
лар бажынында 109 чыштыг
чүлгө 11-и өскүс. А назы
чептерлер коммютеринин
дөңдөңдөң кизиреринин саны
1549 чөткен. Уруглар ба-
жынында болгаш интер-
национал уруг азырал өг-
бүлелер эгелээш. Азырал та-
арында чүлгө бешки уруг
кылдыр, эрте пенсиялар
ажык тырып, чамдыктар
дуздалыч куш кылдыр ап
турар. Кизил хоорайда чурт-
тал турар С. М. Хураган-оол
бир уругту Улуг-Хем районда
азырал документалгит, чогу
оң азыралына кирешини
хирезинде оң чаш төлдүг ий
мүң рубл пенсиясын ач чет-
тигилкен. Мындыг байдалдыг
таарылгалар, черле чаш
уругларга кызгел чок кижик-
лер, беш эгелээш эвес. Тан-
дын Сосновкада Алексей Ша-
риковту ада-мел эгелээш, ил-
чирбө-биле өртөл чаш тур-
ган.

Интернационал болгаш
уруглар бажынынын бай-
далы бөзө эвес. Кизилдиг
школа — интернационал бир
өрзалда 15—20 уруг чурттал
турар. Дулай уруглар школа-
интернационал база индыг.
Кизил-Арыг дузалал школа-
интернационал өш-чөм ханды-
гылыгы нөгөлгөдө чөтөс.
Уруглар черлеринин транс-
порт хандырылганы бөзө су-
ла.

Чооду КАРА-КУСКЕ.

ХӨЙ МЕРГЕЖИЛДИГ, САЛЫМ-ЧАЯАНЫН КИЖИ

Оон ат-фамилиянын доку-
мент өзүлгөр Дүктүг-Кулак
Мартукович Монгуш дээр.
Ырак, чоокта оон аралашып
чоруту чоңу оңу колдунда-
ла Кулак деген дээр. «Дер-
ганың олду деген болур деп,
улустун чуталал канын
анаа эвес. Дүктүг-Кулак адазы
дарган Мартукович хөрүгүн
бөзүп, кыскаын тудуп бери-
п чораша, дарган ажылынга
өөргөнгөн. Оон соккан дагала-
ры, кыскаштары, илбиктери,
кулак чурлар-чүгөн белдир-
лери, эвэр баштыкыштары та
чөзө.

Чүлгө дарган ажылы-биле
кыскаштарын, Амдырал,
ажыл-иште тытып кээп тур-
лар мергелдерин шижээ-
дип ал эгелээш. 1938 чылда
Ийме школазынч тудуңу
17 харгы оол тургаш кириш-
кен. Колхоз тургузушунунун
үзүндө оон тудушкан ба-
жыныны элдерин. Тутканы
Дүктүг-Кулак бол, олар кижик-
лерин чылг оран-савазы
боол турар. Ычан оон улус
тудуңу Кулак деп адаар
апарган.

Амдырал чакгыс черге
турар эвес, ол хөгжүлдиг.
Сууржур амдыралыг шил-
чиз соонда, Ийме органи-
зационный Ленин атыг
колхоза машина, трактор
ий-чакгыстап дээш эгелээш.
Алындан берип соңуруга
Дүктүг-Кулак Монгуш техни-
ка хандыгып эгелээш. Маши-
на, тракторун муңуп өөренип,
олорын сөптөргөн кижик
эгелээш. Черле инчаш шөвөр
дарган кижик болгаш чамдык
өрткө кезектерин дежирден
сопар.

Оон каванд-бир чаш чүлүд
көрүп каванда, ону шижилээр
эртемгит кижилерден сөлдүн-
майн айтыртып тургаш, оон

чакгыстарын билип албаан
шаванда амыраас. Ол боду
класс дооспаан-даа болза,
бот-өөрдилге-биле ортумак
школаын физика программ-
ызын механика кеззин долу-
зубиле өөренип алган. Со-
вүлде ол электромеханика-
нын мергелженин шижээдип
алган. Дарганна, техника
талазы-биле мергелжээш ча-
гыс чер-чуртуун иймежилер
инженер Кулак деп адап ту-
рары анаа эвес.

Дарган, тудуңу, инженер
деп адагырып чоруту шөвөр-
ни бөзө бир ады бар. Чоң
мүң уран чүлүгө хандык
шылдыг, хөмөйлээр, сыгыр-
тыр, кергиралар, итил, бы-
зынчыны боду кылгаш, ойнаар
боорга, чакгыс чер-чуртуу-
лары оңу артист Кулак деп
бөзө адаар. Концерттерден,
фестивалдардан ол чылде
калбас, ыяал-ла кирижир. Бо-
тыныгыр артист болурундан
агыда Дүктүг-Кулак Марту-
кович тыва улустун аас чо-
галынын идеалыг чык-
чызы, нөптөредикчин. 1954
чылдан эгелээш ДТЛЭШ-
нин улустун аас чогаал тала-
зы-биле кыскаштарын до-
кумент кижикчиле. Иаш чаш
буруңгар ук институту ор-
ганизацион эрттиргени аас
чогаал кижилеринин куус-
дикчилеринин конкурсуна
киришкөш, шаңгалдыг чери
алган.

Төрүмөндө салым-чааян-
ныг, шөвөр бот-тыныгыр ар-
тист Дүктүг-Кулак Марту-
кович Монгуштуң элчил чоруту
аттарынын төгүзү мындыг
дарган. Алдан чөдө хөрлөп
чоруту-даа болза, сөзүсүнүн
чонунун ажылы кылгыч Бе-
рип, инкитин ажылыга ол
үлүүн кирип чоруту.

Алдын-оол ХОВАЛЫГ.
Сүт-Хөл райоң.

СҮМЕЛЕШКЕН

«Тываның аныктары» солунуң
ажыл-дектилер Сүт-Хөлдүг
Культура бажынынга
номчуктары-биле ужурашканы эрттир-
ген.

Солунуң редактору С. С. Монгуш кол-
лективтик ажил-чорудугу-биле таныш-
тыргаш, моон соңгар редакцияг болгаш
кедээ бижикчилерин, номчуктарынын
мурнунда кандыг сорулгалар туруп турарын
чуталган. Журналистер Иван Херлик, Ка-
рыма Тулуш, Артур Хертек боттарынын
килдистерин, ажылын чуталал берген.

Ужурашканың кижикчилеринден пар-
тия ажилдагычы Сечикмаа Куулар, ком-
сомол райкомунуң бирги секретары Юрий
Олуяла, башкылар Чан-оол Ондар, Лю-
бовь Ооржик, спортчу Сергей Ак-Тараа
чүвө чуталгаш, солунуң ажылын үнөлөп
көрүп, ажыктыг сөздөрдүн кириген.
Солунуң идеялыг бижикчилери Айна
Кууларга, Чойганмаа Тулушке хандула
бижиктерин тыыскан.

Редакциянын чамыда «Дамырак» чечен
чогаал каттыгышынның кижикчилери
чыгылганга боттарынын бижээш шүтүк-
терин номчул бергенер.

Солун номчуктары-биле ужурашкылар
Алдан-Маадыр, Бора-Тайга, Кызыл-
Тайга, Иштин суурларга база эрткен.
Бораш ОНДАР.

Тываның хөгжүм-ший театрының апрельде РЕПЕРТУАРЫ

03. 04. 88 ч. А. Пушкин «Пушкинның тоол-
дары» (Балыкчы болгаш балык, Лама бол-
гаш оңу ажилдагычы Балда дугайында
тоолдар). Эгелээш 12 шакта.
05. 04. 88 ч. А. Гельман «Узун сандай»
Эгелээш 19 шакта.
06. 04. 88 ч. О. Фельдман, Ю. Хмельниц-
кий «Донна Люция азы Чарлес угбай»
Эгелээш 19 шакта.
06. 04. 88 ч. Ч. Ондар «Чарба, шяла
болгаш мавишыл» Эгелээш 19 шакта.
09. 04. 88 ч. М. Горький «Ирей»
Эгелээш 19 шакта.
10. 04. 88 ч. Э. Колмановский «Ак тар-
киштыг» Эгелээш 12 шакта.
10. 04. 88 ч. О. Фельдман, Ю. Хмельниц-
кий «Донна Люция азы Чарлес угбай»
Эгелээш 19 шакта.
14. 04. 88 ч. А. Кудрявцев «Иван болгаш
Мадонна» Эгелээш 19 шакта.
16. 04. 88 ч. В. Вербин, М. Мишин
«Капитан Блад» Эгелээш 19 шакта.
17. 04. 88 ч. А. Борисевич, И. Карнаукова
«Ак-кызыл чечекчигеш» Эгелээш 12 шакта.
17. 04. 88 ч. В. Вербин, М. Мишин
«Капитан Блад» Эгелээш 19 шакта.
21. 04. 88 ч. А. Гельман «Узун сандай»
Эгелээш 19 шакта.
23. 04. 88 ч. В. Белов «Чырык суг
кырында» Эгелээш 19 шакта.
24. 04. 88 ч. А. Пушкин «Пушкинның
тоолдары»
(Балыкчы болгаш балык, Лама бол-
гаш оңу ажилдагычы Балда дугайында тоол-
дар). Эгелээш 12 шакта.
24. 04. 88 ч. В. Вербин, М. Мишин
«Капитан Блад» Эгелээш 19 шакта.
Коллективтик чакгыларын үлүзүл ап ту-
рар. Телефоннары — 2-35-88, 2-25-49.
Кежээки шижирге 14 хар чедир чаш
уругларын кирибес.

НАЙЫРАЛДЫН ХЕМЧИГЕЖИ

Сөзү Николай ООРЖАКТЫ.
Аялгаш Владимир СЕРЕННИК.

Тайгаларың чайгал черде
Салымчыс каттыгырган,
Чуртталгасын хемчигежи
Шулуртканың агып чыдыр.
Аян ырыг, аян ырыг,
Аян сугут, аян сугут,
Ындынганга, ындынганга,
Сырынганга, сырынганга,
Ынакшылың хемчигежи.
Ховангың ажыгы
Холдарымы четтинкичкел,
Холдарымы бажын дозуп,
Конамыктап өстүсүр чөп.
Аян ырыг, аян ырыг,
Аян сугут, аян сугут,
Сызынганга, сызынганга,
Чараш дайгың, чараш дайгың,
Чалым шавым хемчигежи.

ТЕВЕНИН ЧАСТЫРЫ

Шаванда теветин чаражи
өскө хамык амытаннарга
адагарыңгыр турган. Теве
дээрге шаштыгар четкен ка-
дык мыкыстыртып, черге до-
желип турар чагай куудуру-
тук турган чүвөн ирген. Ын-
чангыш теве өскө өжөр ча-
раш амытан делегейге чок
деп мактанч турган чүвө-
дир.

Бир-ле катал теветин уг-
аынын арай чегежин билип ал-
гыш, сачын биле айт төзөгө
көлгөш дилегенер. Сын
бичи — кедэ теве акызын
мийизин ачылаан, а айт ку-
дурун ачылаан. Дорен эккен
бээр бис деп акызынга чалын-
ганнар. Теве акый кезек бо-
дони чыгыш чуталган.
— Чө, эртен эккен бээр си-
лер — дээш, теве акый мий-
изин сымка, кудурун айтке
ачылдыгың чүвөн ирген.

Сынчүтү боор теве акый-
ның мийизин кедэ сал-
төс чөтөс тайганын талып
төс берген. Айт чүтү боор
төс акыйның кудурун ал-
саяла теве акыйдан чашты-
нып чоруп берген. Ынчангыш
өвтүң чер көргөндө баш
сугар чер тыппас коргар, ба-
лашкан чүлөр динчин түз
соккаш, үш-баш чок салып
бээр чүвөзи ол.
Теве акый мынчага чедир
мийизтери биле кудурун ма-
нап, ылгал чоруту.

Хамык амытаннар он мий
чылдарын аттарын кымнар-
ның аттары-биле адаарын
дугурун хурдалап турган.
Эге чылдын эдин, чөдү
бөзө, уугу амытанчык — те-
вө, уугу амытанчык — те-
дээш, дүрген чөдүл кел деп
тевө акыйне сөс чоруткан.
Тевө акый оңу динчаша, ачыл
эгезинин ада менден чалып
кай бар ол! дээш, дөшө
чок чутал чорав.

Амытаннарның баштай кым
келгенин барымдалааш,
олорның аттары-биле он ий
чылдын адын адап эгелээш
ындызында келбээ-даа бол-
за, уг чылдын адын тевө

дээш, ийги чылды ийең, үш-
күзүң — пар, дөрт-
күзүң — тоолал, бешкүзүң —
ул, алдыгың — чылаң, че-
дизин — айт, сөксизин —
хөй, тоскуң — сарбашың,
сигуң — дагаа, он биргизин
— ыт, он ийгизин — хаан
кылдыр он ий чылдарның
аттарын адаан.

Күске бодунун ады-биле
чыл адаар дээш эрзигип тур-
ган, бичи амытан дээш оон
ады-биле чыл адаар хөмч чок
турган, күске баштай-даа
көнгөн болза.
Амытаннар теве акызын
орай кезээге чедир манарга
— сураг, чөс манар, пат
моңуз, шилеп келгеш, чыл
эгезин — күскеңи, ады-биле
адааш, бадылаңкан турда,
тевө акый бо шолуштул чөд-
диг келген.

Тевө акый чыл эгези ыял-
ла мен болур мен дээш ту-
рупкан.
Ам канчаар, тевө акый биле
күске маргышар болган. Мар-
гылдага тилээни чыл эгези
болур. Хүн кайы чүктен үе-
рин маргылдагып эгелээш.
Тевө акый хуну чөмчүл
увар дээш, а күске барың
чүктен үер дээш. Бештай
хуну көргөн амытан алгы-
рар болган.

Баян-тала ховуңуга тевө
акый чөмчүл баштангыш,
Ыдык-Тайганың бажыны көр-
гөш чыдылган, а күске тевө
акыйның соңу мөгениңи кы-
рынга чыдып алгаш барың
чүтке Кызыл-Тайганың ба-
жыны көргөш чыдылган.
Хүн үнүп келди! — дээш,
күске тевө акыйның мөгенин-
ден дүжө халан.

Тевө бузурөвейи тура ха-
лааш, барың чүтке көрүлгөт
дээрге, Кызыл-Тайга бажы-
да хүн хөрлөи шона берген
турган. Тевө акый хордааш
күскени чүрө төптөрдүг
ооу үлгүртү иштине кире ха-
лааш, алдырбайн берген.

Аачы-биле тевө акый
ычыл чыла ады кирбейн
берген. А күскө амытан он
ий чылдын эгези боол мөгө-
гези-биле амытан чүвө-дир оо-
Ондар СЕГЕНМЕЙ.

1987 чылдың сентябрь 27-де
«Шыңгыс» Барың-Хем-
чиктен Х. Монгуштуң «Пар-
тың эззи кымыл» деп шүтүм-
чүлүдг материалы үнгөн.
Каш чыл мурнунда кызыл-ма-
жалыкчыл Хемчик хемчик
чосунда орулгучу аштал, ор-
та кулутураның, сэдигиниң
дыштанылганы чамдык хө-

ЭЭЗИ АМ-ДАА ЧОК

ректит чүлүдлерин кылгылаш,
оон дыштанылганы болгаш
кулутураның паргыг кылп
алганнар. Парктын кымга ха-
маарынын, ында кылган эг-
сеп кылмын, оон кол эззи
кымыл деп айтырп чурттал
шкитирлелтиңизин автор
бижээш. Эззи чок парктын
эт-хөрөкеси урелип эгелээш,
олорын сөптөп, держир,
чаварты амытаннар кым-даа
кылбай турары оң шүтүмчү-
лүг. Чагаа парлыгындаан
бээр хөй үе эрткен. Улус де-
путеттеринин Барың-Хемчик
район Советинин куусекчи
комитетинин даргазы С.
Ильенковтан хары-даа кел-
бөд.

Ол дугайында райкууском-
ун чуртталга-коммунал ажыл-
агый эргелелиңиң начальниги
Р. Я. Миллерин чуталганы
болза:
— Ады-ла парк, анык дик-
ш, талаа дежир-дир ийиң,
Ында нөгөн театры, сэдиг

болгаш спорт шөлдөрүн бис-
тик эргелелиңиң куусе-биле
туктан. Эргелел чүлгө анаа
таңылып тургузуп болур. Та-
ныкылар кижик тыылыбас-
тыр. Оюн-тоглоа, концерт, ки-
но организацион культу-
ра ажилдагычы бисте чок.
Олар чүлгө райкуускомунун
культура килдинде бар.
Парктын ээлери олар болур
ужурут.

Райкуускомунун культу-
ра килдиниң эргелелиңи В. Д.
Монгуш:
— Парк эвес, дыштаныла
дежир-дир болгонда, чурттал-
га-коммунал ажыл-агый эргелелин
балансызынга турар
ужурут. Культура килдиниң
бюджеттик организациы.
Шатта бодум, үш бугалте-
рим бар, ол-ла. Культура ба-
жынынын ажилдагычылар,
паркка ажилдааш, боттары-
нын ажылын кижир ужурут.
Даргал бот-боттарынын
чууя нагылып турары билдине

берди. Мынчал баарга айты-
рып шкитирлелтиңиз-ле
болгай. Райкууском даргазы
С. И. Ильенковтан айтырары
бол, а айтырыгы доран
шкитирлээр бис, харызын
«Шыңгыс» дарый чорударын
эвезен. Шүтүмчүлүдг чагаа-
га харызын үзүндө бербээш
чылга, бодум бергаш са-
гындырыңа-даа бо хүннер-
ге чедир эш Ильенковтан хар-
ы келбөд.
Парктын өзүлүг эззин тып,
оон дыштанылганы төвү бо-
дурар-биле СЭКП райком,
райкууском боттук хемчеглер-
ни алып ужурут. Журналист
Х. Монгушту оң шүтүмчүлүдг
чүлүүн чамдык даргалар
номчулганы элдеп. Парк-
тын ээлери тыварынын ду-
гайында автор саналдарын
ында бижээш болгай.
Амдызында байыргы! Ха-
ры манай арым.

Силериниң МЕРГЕЛДИГ.

тураскааткан стэндиян со-
жуурадым, ында дежир-
ле хандула самбыразында эш-
терин чуркатын азып каан
чоруд.
«Нарын» совхозтук партия,
профизил комитеттери (се-
кретары Ш. Д. Ооржик, дар-
газы К. К. Ижи) дээш тургусту-
нуушунуң үзүндө соци-
алист чарыштың түнелерин
чогуту үзүндө ундурери,
мурнакчылар илердери,
көскү агитацион бугу те-
вирлерин көрүштү кылдыр
чаварты оларын күлээлгези,
кылп чүлгө ажылы-дир.
Бо удуртукчуларга чогуту ар-
га-сумелерин кадарын, шиж-
гы айтарын Мергелдейден
дилеп тур мен.

Дорж ЧЫРАЛ-ООЛ.

АНЫЯКТАР МАРГЫШКАН

Шыдыра талазы-биле Тыва
АССР-нин хууда бирги чери
дээш аныктар ортузунга мар-
гылда болуп эрткен. Долган-
дыр ойнаар системата уруг-
лардан 11 кижик киришкен.
Аңаа Улуг-Хем райондан өөр-
еники Мария Николаева биле
Эрзин районун төвүзүс Люд-
мила Ендан бээрелдиг ой-
наан. Хууда ужурашкыла
М. Николаева угган. Ынчангыш
ол 1988 чылдың республика
чемпиону болган. Үшүк чери
Барың-Хемчик районунун
эззи Шончалы Куулар ал-
ган.
Эңке чидиг демисел солдар
аралыга болган. Ол маргыл-
дага он ий анык шидире-
чылло күжүн шөвөшчү. Бирги
осондан эгелээш Кытылаан
№ 1 школазын өөреникчи

Николай ШИШИГИН.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

агаар

бөгү республикага бүрөл
языр, чагбас. Соңу-берын
чүктен хаттыг дүргени 5—10
метр.
Дүн соок 9—14 градус.